

GÍSLI SIGURÐSSON

Hallfreður Örn Eiríksson

28. 12. 1932 – 17. 7. 2005

HALLFREÐUR ÖRN EIRÍKSSON helgaði starfskrafta sína því verkefni að bjarga af vörum fólks sögum, kvæðum og öðrum fróðleik sem það geymdi í minni sínu; efni sem ekki hefur ratað á neinar bækur, hvorki fyrir né síðar, og væri nú að eilífu glatað ef ekki hefði komið til þrotlaust og óeigingjarnt starf hans með upptökutæki sín, bæði hér heima og í byggðum Vestur-Íslendinga. Með söfnun sinni fyllti Hallfreður flokk manna á borð við Árna Magnússon og Jón Árnason sem svöruðu fræðakalli samtíma síns og náðu að safna á einn stað því sem var allra eign um skeið en hefði að verulegu leyti verið horfið sporlaust einni kynslóð síðar án þessara manna. Hallfreður hafði oft á orði að sér fyndist sem bekkur þeirra sem fengjust við hinar fornu rituðu sögur væri nokkuð þétt setinn og ástæðulaust væri að hann skipaði sér þar í sveit þegar önnur og brýnni úrlausnarefni lægju fyrir. Hann vissi sem var að fornsögurnar yrðu áfram vandlega varðveittar í handritageymslunum eftir hans dag en það efni sem hugur hans stóð til að rannsaka var hvergi aðgengilegt. Og væri það ekki nú ef hans hefði ekki notið við.

Það er mikill vandi að safna þjóðfræðaeefni. Ekki er nóg að stilla segulbandstæki upp fyrir framan fólk og biðja það að segja frá. Til þess að koma viðmælendum af stað þarf að leiða þá áfram, spyrja réttu spurninganna og umfram allt að umgangast þá af virðingu og þolinmæði. Hallfreður var veiðimaður og renndi oft fyrir silung. Hann lýsti því fyrir mér hvernig hann bæri sig að þegar hann kæmi að stöðuvötnum, færi þá að öllu sem rólegast og leitaði að lækjum sem rynnu út í vatnið, kastaði þar ofurvarlega út í strauminn og léti agnið berast hægt út þar til það stöðvaðist. Á því augnabliki væri um að gera að vera ekki of bráður heldur láta það liggja svolitla stund – og bíða eftir tókunni. Þessari sömu aðferð beitti hann við þjóðfræðasöfnunina, fór um sveitir og leitaði uppi fólk þar sem vænta mætti rennandi sagna- og kvæðalinda. Fólkíð nálgaðist hann með hægð og af lotningu, vissi að hann mætti ekki styggja væntanlega heimildarmenn sína, og settist svo niður með þeim í

rólegheitum þegar hann taldi hæfilegum undirbúningi lokið. Eftir að kveikt var á tækinu vissi hann líka sem var að asi myndi ekki skila miklu. Munnleg sagna- og kvæðaskemmtun er tímafrek listgrein og þegar svo virtist sem viðmælendurnir væru þagnaðir sat Hallfreður alltaf hljóður svolítið lengur án þess að grípa fram í. Þá gerðist það oftar en ekki að sagan kom. Þegar viðmælandinn fann að tími væri nógur og safnarinn ekki á hraðferð í næstu sveit, hóf hann frásögnina og tónfallið breyttist. Hallfreður hafði fengið töku og varð nú að bíða rólegur þar til hann landaði sögunni á upptökutækið. Hann greip hvorki fram í né lagði fólkinu orð í munn heldur náði frásögninni á band eins og fólkið sjálft vildi hafa hana. Eftir á gat hann spurt nánar um einstök atriði.

Hallfreður sýndi einstaka framsýni þegar hann lagði upp í söfnunarleiðangur með konu sinni Olgu Maríu Franzdóttur til vesturheims veturinn 1972-73. Vestra átti Hallfreður fjölda skyldmenna því að föðurafi hans, Daníel Pétursson, fluttist þangað árið 1902 og átti þar marga afkomendur sem komu ár sinni vel fyrir borð. Þess má til dæmis geta að hinn heimskunni rithöfundur Carol Shields var tengdadóttir föðursystur Hallfreðar í Winnipeg. Þau hjón Hallfreður og Olga söfnuðu frá því í september og fram í febrúar um sextíu klukkustundum af þjóðfræðaeefni sem er einstakt í sinni röð, hvernig sem á það er litið. Þetta var áður en ferðir milli Íslands og Kanada urðu jafn algengar og nú er orðið. Ólíkt öðru sem skráð hefur verið eftir Vestur-Íslendingum með minningum að heiman og frásögnum af frumbýlingsárunum tókst þeim Hallfreði og Olgu að fá fólk til að segja sér sögur af mannlífínu eins og það var vestra eftir að landnemarnir höfðu komið sér fyrir, sögur af einkennilegum mönnum, veiðum, landbúnaði og skógarhöggi, dulrænum fyrirbærum, kvæðagerð og menningarstarfi. Og allt var sagt á þeirri íslensku mállýsku sem lifði og mótaðist vestra, vesturíslenskunni, en sem er nú óðum að hverfa af manna vörum. Sérstaða safns þeirrar Hallfreðar og Olgu sést best á því að kanadíska þjóðfræðastofnunin lét einnig safna meðal Vestur-Íslendinga nokkrum árum áður og í því safni má oft finna viðtöl við sömu einstaklinga og þau töluðu við, stundum með sambærilegu efni. Undantekningarlaust hafa þau fengið fyllri frásagnir í slíkum tilvikum og það sem meira er: Næm tilfinning fyrir því hvenær mátti vænta meira efnis frá einstökum viðmælendum hefur skilað miklu rækilegri og yfirgrípsmeiri frásögnum en þar er að finna. Eðvarð Gíslason, eða Eddi, er dæmi um einn þeirra sem ekki náðist á band í kanadíska söfnuninni, vegna tímaskorts safnanda, en er að öðrum ólöstuðum glæsilegasti fulltrúi vesturíslenskrar sagnalistar í safni Hallfreðar og Olgu. Edda hittu þau hjón um jólin 1972 vestur í Vancouver og á spólunum má heyra hvernig hver

Halfréður Örn Eiríksson

sagan rekur aðra hjá honum. Eftir svo sem klukkutíma nokkuð samfellda frásögn fer Eddi að hlæja og segir: „Mikið andskoti er gaman að hafa svona góða kunningja heiman frá Íslandi. Geta talað við þá svona.“ Sjálfur hafði Eddi þá haldið orðinu nær allan tímann. Hann hélt áfram lengi enn og líkaði greinilega svo vel að hitta þessa áhugasömu hlustendur frá Íslandi að hann leitaði Hallfreð uppi þegar hann kom hingað til lands sumarið 1974 og vildi þá láta hann hljóðrita meira efni eftir sér – sem Hallfreður gerði og fékk þá bæði nýtt efni og að hluta til sömu sögurnar sem nýtast nú vel til samanburðarrannsókna á sagnalist Edda.

Að undirlagi Hallfreðar hóf ég störf við Árnastofnun árið 1990. Vegna plássleysis fékk ég í fyrstu að sitja við borð inni á skrifstofu hans. Við kynntumst því ágætlega þegar hann var að miðla mér af sínum hugmyndum með þeirri frásagnartækni sem hann hafði þróað með sér og krafðist þess að menn gæfu sér góðan tíma til þess að ná utan um langan hugsunarferilinn með þeim útúrdúrum sem voru nauðsynlegir til að undirbyggja það sem síðar kom, stundum nokkuð löngu síðar. Það tók mig góða stund að átta mig á framsetningunni á þessum frásögnum og ég er hræddur um að þau sem ekki höfðu þolinmæði til að hlusta á Hallfreð til enda hafi stundum haldið að þær væru nokkuð samhengislausar. En þar var tímaskorti þeirra sjálfra um að kenna. Það er mikil blessun og gæfa fyrir íslensk fræði og þá menningu og mannlíf sem fram fer á íslensku máli að Hallfreður gaf sér alltaf þann tíma sem þurfti til að hlusta á viðmælendur sína. Þannig auðgaði hann menningu okkar og fræði miklu meira en margir samtímamanna hans áttuðu sig á þegar söfnunin stóð sem hæst. En slíkt er hlutskipti frumherja eins og Hallfreður var. Hann réðst einn í þau verk sem brunnu á honum í upphafi sinnar starfsævi. Að ævilokum hans er okkur öllum ljóst að þar mátti ekki tæpara standa.

Hallfreður fæddist að Fossi í Hrótafirði, sonur hjónanna Eiríks Daníelssonar (1897-1953) og Hallfríðar Vigfúsdóttur (1906-1933). Móðir Hallfreðar lést af barnsfararsótt og þar sem faðir hans gat ekki haft hann hjá sér var honum komið í fóstur á Óspaksstöðum hjá Hallberu Þórðardóttur (1882-1971) og Ingþóri Björnssyni (1878-1934). Ingþór lést þegar Hallfreður var á öðru ári og skömmu síðar fluttist Hallfreður með fósturu sinni til Reykjavíkur þar sem hann gekk í Austurbæjarskólann, Menntaskólann í Reykjavík og loks Háskólann þaðan sem hann lauk kandiðatsprófi í íslenskum fræðum árið 1958. Hallfreður nam þjóðfræði við Karlsháskóla í Prag 1958-1963 og við þjóðfræðistofnunina í Dyflinni veturinn 1965-1966 en eftir það var hann ráðinn þjóðfræðingur og síðar sérfræðingur við Handritastofnun Íslands (Stofnun Árna

Magnússonar á Íslandi frá 1972). Réð þar mestu Einar Ól. Sveinsson, þáverandi forstöðumaður, en hann fékkst sjálfur mikið við þjóðfræðarannsóknir og hafði góð tengsl við Írland, sérstaklega við kennara Hallfreðar þar, Séamus Ó Duilearga, forystumann og brautryðjanda í söfnun og rannsókn þjóðfræða þar í landi. Frá því Hallfreður útskrifaðist úr Háskóla Íslands hafði hann safnað þjóðfræðafni í samvinnu við Ríkisútvarpið, Þjóðminjasafn og Handritastofnun – og hafði þegar sannað sig sem afburða góður safnari. Hann sinnti seinna um árabíl kennslu í þjóðfræðum við heimspekideild Háskóla Íslands, áður en þau fræði urðu að sérstakri námsgrein í félagsvísindadeild undir forystu Jóns Hnefils Aðalsteinssonar. Þeir tveir höfðu annast þessa kennslu saman, ásamt ýmsum fleirum, nokkra hríð og Hallfreður fagnaði mjög þeim framgangi sinna fræða sem birtist í hinni breyttu tilhögun. Þá var hann virkur í alþjóðlegu samstarfi þjóðfræðinga, sat lengi í stjórn Norrænu þjóðfræðastofnunarinnar (Nordisk institut for folkedigtning, NIF) og tók þátt í ýmsum rannsóknarverkefnum hennar. Einnig beitti hann sér við að koma íslenskum þjóðsögum og ævintýrum á framfæri erlendis og átti hlut í slíkum útgáfum á þýsku, finnsku, sænsku og ensku.

Auk söfnunar- og fræðistarfa, stundaði Hallfreður þýðingar úr tékknesku ásamt konu sinni, fylgdist vel með í kvikmyndum og listum og tók virkan þátt í stjórnámálum; hreifst ungur af hugsjónum um réttlæti og jöfnuð en sá jafnframt og fann á sjálfum sér að þeim hugsjónum var ekki hrint í framkvæmd fyrir austan tjald. Vonaði þó alla tíð einlæglega að það skipbrot sem hann sá fyrir sér þar þyrfti ekki að þýða endalok mannúðar og skynsemi í stjórnámálum á Vesturlöndum – en það var sú jafnaðarstefna sem Hallfreður aðhylltist.

Tvær snældur og tveir hljómdiskar hafa komið út með úrvali úr hljóðsafni Árnastofnunar. Þá hefur safnið nýst vel við þáttagerð í útvarpi, rannsóknir og útgáfur ýmiskonar og nýsköpun í listum. Sérstaklega er vert að nefna afmældisk Hallfreðar sjálfs þegar hann varð sjötugur, *Hljóði menn fræði mínu*, og diskinn *Raddir* þar sem eru dæmi frá Hallfreði ásamt sýnishornum af tónlistarsafni þeirra hjóna Jóns Samsonarsonar og Helgu Jóhannsdóttur – auk meira efnis. Hljóðsafn Hallfreðar varð á annað þúsund klukkutímar og því er ljóst að enn er af nógu taka. Sjálfur náði Hallfreður ekki að skrifa um nema brot af því sem hann safnaði sjálfur, eins og sjá má af meðfylgjandi ritaskrá. Þegar hann féll frá hafði hann til dæmis unnið lengi að því að draga saman og rannsaka úr safni sínu frásagnir þriggja kynslóða í Suðursveit sem sýna vel eðli munnlegrar geymdar innan sömu fjölskyldu sem býr rótföst á sama stað. Þetta rannsóknarsvið Hallfreðar má tengja allt aftur til ársins 1970 þegar hann skrif-

aði í *Sögu* um 46 landnámsmenn í prentuðum þjóðsagnasöfnum, sem ekki eru nefndir í fornritum, og velti fyrir sér sjálfstæðu lífi hinnar munnlegu hefðar – við hlið ritaðra bóka. Segja má að á þessu sviði hafi hann skilið eftir sig mjög frjótt rannsóknarefni sem bíður frekari úrvinnslu eins og svo margt annað í ómetanlegri arfleifð Hallfreðar Arnar Eiríkssonar.

RITASKRÁ HALLFREÐAR ARNAR EIRÍKSSONAR

Ólöf Benediktsdóttir tók saman

- Málið á Rímum af Oddi sterka eftir Örn Arnarson (Magnús Stefánsson)*. [Námsritgerð til fyrrihlutaprófs í íslenskum fræðum við Háskóla Íslands]. Reykjavík 1954.
- Um ærnöfn í Hrutafirði* [Námsritgerð til fyrrihlutaprófs í íslenskum fræðum við Háskóla Íslands]. Reykjavík 1954.
- Um Staðarhóls-Pál* [Námsritgerð til fyrrihlutaprófs í íslenskum fræðum við Háskóla Íslands]. Reykjavík 1954.
- Góð bók um mikið skáld [ritdómur]. *Dagskrá*. 1957, (1):59-60.
- Dansljóð [ritdómur]. *Dagskrá*. 1957, 1(2):60-61.
- Bjarni Jónsson skáldi, kvæði hans og sálmar*. [Cand. mag. ritgerð frá Háskóla Íslands]. Reykjavík 1958.
- [Þýðandi] Ludvík, Emil: *Niski haninn*. Reykjavík 1960, 1990.
- [Þýðandi] Ludvík, Emil: *Lata stelpa*. Reykjavík 1960, 1989, 1990, 1997.
- Karel Capek. *Tímarit Máls og menningar* 1961, 22(5):395-404.
- Nokkur orð um söfnun íslenzkra þjóðfræða. *Rit Þjóðfræðafélags Íslendinga* 1968, 1:4-6.
- Þjóðsagnir og sagnfræði. *Saga* 1970:268-296.
- Sagnaval Jóns Arnasonar og samstarfsmanna hans. Nokkrar athugasemdir. *Skírnir* 1971, 145:78-88.
- Söfnun þjóðfræða*. Reykjavík 1971.
- Um íslenzk þjóðfræði. *Tímarit Máls og menningar* 1971, 32(1):62-69.
- Lífsatriði og draumar. *Súlur* 1972, (2):137-144.
- Endurminningar og álfasögur. *Maukastella færð Jónasi Kristjánssyni fimmtugum [...]* Reykjavík 1974:29-32.
- Recording of Icelandic folklore*. [Ásamt Helgu Jóhannsdóttur] Reykjavík 1974.
- Ófugmæli. *Skírnir* 1974, 148:90-104.
- On Icelandic rímur. An orientation. *Arv* 1975, 31:139-150.
- A note to the article On Icelandic rímur in *Arv*, vol. 31 1975. *Arv* 1976, 32-33:287.
- [Útg.]. Jón Eggertsson: *Blómsturvallarímur*. Reykjavík 1976.
- Kveðið í draumi. *Bjarnígull sendur Bjarna Einarssyni sextugum [...]* Reykjavík 1977:20-21.
- Vísu aukíð í sögn. *Sjöttú ritgerðir helgaðar Jakobi Benediktssyni*. Reykjavík 1977:270-272.
- Árni Oddsson – folkeseigna og historia. *Norveg, Folkelivsgransking* 1978, (21):121-128.